

Politika és etika a *Paradicsomban*.

Reflexiók Nádasyd Ádám *Paradicsom*-fordításáról*

Kiemelt témák/szereplők

(1.)

III.	Fogadalom és megszegés	Piccarda
IV.	Helyes szándék, hibás akarat	–
V.	Fogadalom és felmentés	–
VI.	Akik a hírnevet keresték	Justinianus
VII.	Megváltás és megtorlás	–
VIII.	Jellem, hajlam, öröklés	Martell Károly

(2.)

X.	A legnagyobb tudósok	Aquinói Tamás
XI.	Aki a szeretetnek élt	Szt. Ferenc

(3.)

XV.	Dante találkozik ükapjával	Cacciaguida
XVI.	A régi Firenze közléte	Cacciaguida

* Vitaindító előadás az MDT 2014 IV. 11-i ülésén. Jelen munka a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönetem fejezem ki néhai Sallay Gézának, és Kelemen Jánosnak. A jelen írásban szereplő oldal- és jegyzet-számok (ha másképp nincs jelölve) a Nádasyd-féle *Paradicsom*-fordítás 2013 XI. 24-én befejezett kéziratára vonatkoznak. A Biblia-idézetek a *Katolikus Bibliából* valók:
<http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/> .

(4.)

XVIII.	Szeressétek a jogot!	a nagy „M” betű
XIX.	Üdvözülhet-e nem keresztény?	a Sas
XX.	Hat igaz uralkodó	Trajanus, Ripheus
XXI.	[A Mennybe nyúló létra]	Damjáni Péter

(5.)

XXVII.	Az erkölcsök általános romlása	Szt. Péter [vv.22-27], cfr. <i>Inf</i> XIX 115-7.
--------	--------------------------------	---

(6.)

XXX.	[A Rózsa]	VII. Henrik és a Pápa
------	-----------	-----------------------

(1.) III. ének: fogadalom, megszegés (Piccarda Donati)

Piccarda Donati beszédének három fő részét célszerű volna megjelölni a jegyzetben: (a.) az üdvözülés értelme, az egek és az üdvözültek hierarchiája, az isteni akaratnak való megfelelés (34-87); (b.) saját élettörténetének elbeszélése (88-108); Konstancia császárnő jellemzése (109-120).

Egy kulcsfontosságú tercina (mely Nádasdy fordításában jóval világosabb, mint Babitséban) az alábbi (79-81): „[...] üdvözültnék lenni annyi, mint /Isten akaratán belül maradni: /hogya akaratunk egy lesz az övével”. Nádasdy magyarázata Piccardáról (p.15/n.49): „Dante feleségének rokona. Dante személyesen ismerte”. Mint sok más jegyzet esetében, itt is lehetne további adalékokkal szolgálni Piccarda személyiségével kapcsolatban, pl. az *Enciclopedia Dantesca* szócikke alapján.¹

¹ *Piccarda Donati* (Mario Fubini), in *Enciclopedia Dantesca* (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, [1970] 1984, a továbbiakban *EDA*): [http://www.treccani.it/enciclopedia/piccarda-donati_\(Enciclopedia-Dantesca\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/piccarda-donati_(Enciclopedia-Dantesca)/). Két érdekes szakasz Fubini *Piccarda*-szócikkében az alábbi. „Quella fragile creatura [Piccarda] è parsa a Dante poter rivelare come nessun'altra il segreto del Paradiso per la stessa sua debolezza di suora che non aveva potuto condurre a termine i propri voti, per il suo abbandono fiducioso in Dio, per l'accettazione della sorte che le è stata data in terra e in cielo”. „Col discorso di Beatrice (*Paradiso* IV 28-114), se per un verso il poeta viene a porre le fondamenta della costruzione del suo Paradiso con la contrapposizione del Paradiso delle sfere all'Empireo, egli pur torna ancora a Piccarda, alle anime pure e deboli, vittime della prepotenza altrui e della propria debolezza. Dante, che tanto pregiava la forza del volere, poteva comprendere anche queste anime, la cui volontà era stata impari di fronte al mondo, intenderne con simpatia la sofferenza, ma doveva pure in un'ulteriore meditazione segnare i limiti di quella virtù [della forza]. La distinzione tra volontà assoluta e volontà relativa può sembrare una sottigliezza e la poesia venir meno in un discorso scolastico: in realtà nella spiegazione dottrinale, che ha le sue basi nella cultura ma anche nell'animo di Dante, si afferma la poesia,

Ugyanez áll a Konstancia alakjával kapcsolatos magyarázatra, amely valamely mérvadó *Commedia*-kiadás (pl. Dante, *Tutte le opere* [Roma: Newton Compton, 2005], a továbbiakban *DTO*) kommentárjaival kiegészíthető lenne; fontos volna jelezni a jegyzetben, hogy *Costanza d'Altavilla* élete különböző szakaszaiban III. Celesztin, továbbá III. Ince pápa védelme alatt volt, valamint érdemes volna röviden kitérni a *szél* – már a Latini-féle *Trésor*-ban megjelenő – költői-politikai metaforájára (azon túl, hogy Nádasdy – helyesen – megjelöli a három szóban forgó császárt [három „szelet”], akik I. Frigyes, VI. Henrik és II. Frigyes, és hogy Konstancia tehát VI. Henrik felesége és II. Frigyes anyja).

IV. ének: helyes szándék, hibás akarat

Jelen énekben igen fontos a *rosszat* kiküszöbölő *tiszta/abszolút akarat* ill. a kényszerhelyzetben kisebb *rosszat* választó *viszonylagos/relatív akarat* megkülönböztetése (109-111. sorra [p.23]² vonatkozólag); érdemes volna a jegyzetben utalni arra, hogy az Aquinói Tamás *Summa Theologica*-jában (I, II, q. VI, 6) kifejtett distinkció dantei adaptációjáról van szó.

V. ének: fogadalom és (a fogadalom megszegésével kapcsolatos) felmentés

A 19-84. sor (Nádasdy tematikus felosztásában: „A fogadalom természete”; „Mi váltható át másra és mi nem”; „Megfontoltan tegyünk fogadalmat!” [pp.26-29]) alapjában *adekvát* jegyzetelése a 43-45. sorra [p.27] („Két dolog alkotja a lényegét /egy áldozatnak: amit följánlasz, /illetve a szent fogadás maga”) vonatkozólag esetleg pontosítható volna az alábbiak szerint. A fogadalom két összetevője: egyrészt a fogadalomban foglalt ígéret „anyaga” vagyis *tárgya*, másrészt ugyanazon fogadalom/ígéret/megállapodás „formája” (*convenenza*), tehát az *ígéret szabad akaratból való teljesítése*. Az Istennek tett fogadalom *formálisan* megváltoztathatatlan, ellenben *materiálisan* (tehát tárgyát tekintve) az Egyház által megváltoztatható.³

VI. ének: a hírnév témája - Justinianus

A jegyzet nagyon helyesen kiemeli, hogy a Babits által is már alkalmazott „törvény-rostálás” kifejezés (Nádasdynál: „Császár voltam – itt csak Justinianus. /Az Első Szeretet (mely itt is eltölt) /azt akarta: rostáljam át a törvényt” [10-12.s.]) a *Corpus Juris Civilis* Justinianus kezdeményezése általi megvalósítását jelenti. A 28-54.s. Nádasdy-féle tematikus megjelölése: „A római birodalom sasmadara”; egy alternatív (s talán pontosabb) téma-megjelölés lehetne a 28-96.s. vonatkozásában *una poesia diversa da quella del canto III ma pur sempre poesia, l'esaltazione dell'interezza del volere, il giudizio reciso e inflessibile sulla debolezza umana*” (cfr. *Paradiso* IV 73-87).

2 „A tiszta akarat nem visz a bűnre, /de rávisz mégis olyankor, ha fél, /hogy ellenállással még többet árt”.

3 vö. *DTO*, p.463 (n.43-45).

[pp.33-37] „A római birodalom rövid története Justinianus elbeszélésében” (kihagyva a Julius Caesarra, Augustusra és a „későbbi császárokra” vonatkozó megjelöléseket). A 46-48. sorral kapcsolatban („így vált Torquatus s Quintius [...], /a Decius- s a Fabius-család /oly nagyhírűvé, hogy öröm dicsérni”) talán érdemes volna megemlíteni, hogy a római hazafiság e kiemelkedő példáit Dante prózában (és persze részletesebben) korábban leírta már a *Vendégségben*: „Ki mondaná Torquatusról, aki a közjó érdekében fiát halálra ítélte, hogy isteni segítség nélkül tudja ezt elviselni? Hasonlóképpen [...] Brutusról is? Ki mondaná ezt a Deciusokról és Drususokról, akik életüket áldozták a hazáért?”.⁴ Általánosságban a jegyzetelésben több intertextuális és önreferenciális utalás volna elvárható.

Az 55. sornál [p.35] a „Julius Caesar, a császárság előkészítője” (mint jeleztem, kihagyandó) téma-megjelölés szerepel; megjegyzésképp: a *DTO* kommentárjának megfelelően⁵ (és egyébként más, általam ismert szakirodalom szerint is) Alighieri felfogásában az első tulajdonképpeni római császár Julius Caesar volt (nem pedig Augustus, ahogy Nádasdy a 73. sornál [p.36] szereplő – és szintén kihagyandó – téma-címbe jelzi),⁶ és ez a jegyzetben szerepeltethető lenne, akár csak az (a 97-111. sorral [p.37]⁷ kapcsolatban, a „Guelfek és ghibellinek: egyik se jó” megjelölés törlésével), hogy a *Guelfek és Ghibellinek bűnös cselekedeteikkel és gyilkos konfliktusaikkal egyaránt az Egyetemes Birodalom megvalósítása ellen hatnak* (az előbbieket nyílt császárság-ellenességükkel, az utóbbiak a császárságra való hivatkozással s valójában egyéni érdekeket követve). Mindezt kiegészíthető azzal, hogy *Dante korában* Firenzében az említett konfliktusok immár a fehér és fekete guelfek közti konfliktusban realizálódotak. A 109-111. sorra [p.37] („Az apák bűnei miatt az ifjak /már sokszor sírtak; ne képzelje Károly, /hogy Isten átáll sasról liliomra!”) vonatkozólag Nádasdy szűkszavú jegyzete („Bizonytalan értelmű célzás. Nyilván az Anjou-ház valamilyen bűnére utal”) nem említi a lényeges dantei közlést, mégpedig azt, hogy *Isten nem fogja az Anjoukra átruházni a Birodalmat*.⁸

Általánosságban a jegyzetek nagyobb fokú magyarázó erejére volna kívánatos törekedni (mindenekelőtt tehát több kontextuális és önreferenciális utalással).

---

4 Dante, *Vendégség* (ford. Szabó M.), in *Dante Alighieri összes művei* (szerk. Kardos T.), Budapest: Magyar Helikon 1965 (a továbbiakban *DÖM*), p.276.

5 cír. *DTO*, p.470 (n.57).

6 A Julius Caesarra utaló (egyhangúlag pozitív, ellenségeivel szemben pedig határozottan negatív hangvételű) szöveghelyek a *Színjátékban*: *Pokol I* 70; *Pokol IV* 123; *Pokol XXXIV* 55-67; *Purgatórium XVIII* 101; és – tehát – *Paradicsom VI* 55-72.

7 „Most megítélheted már, akiket /vádoltam föntebb [...] Az apák bűnei miatt az ifjak /már sokszor sírtak; ne képzelje Károly, /hogy Isten átáll sasról liliomra! ”.

8 vö. *DTO*, p.472 (n.109-111).

VII. ének: megváltás és megtorlás

Az ének egyik kulcsfontosságú (mellesleg Dante mint keresztény gondolkodó nyilvánvaló – és az evangéliumok szellemiségét osztó – *antijudaizmusát* világosan mutató) helye az alábbi: „Però d’un atto uscì cose diverse: /ch’a Dio ed a’ Giudei piacque una morte; per lei tremò la terra e ’l ciel s’aperse” (*Paradiso* VII 46-48).⁹ Az e sorokra vonatkozó jegyzetek némi kiegészítést és pontosítást igényelnének; a *DTO* a kommentárban idézi Franco Palmieri interpretációját, mely szerint Isten szemszögéből Jézus büntetése (az emberiség bűneinek megváltása végett) *igazságos* volt, míg az emberek szemszögéből (akik gyűlöletből akarták Jézus halálát) e büntetés *igazságtalan* volt.¹⁰ Mindennek jelzésével a jegyzetben kiemelendő volna tehát, hogy *Jézus kereszthalála egyszerre volt isteni megtorlás és isteni megváltás*.

Egy fordításra vonatkozó megjegyzés: sem a babitsi fordításban,¹¹ sem a Nádasy-félében¹² nem szerepel egy a dantei „piacque”-val közelebről megfeleltethető magyar kifejezés (pl.: Istennek és a zsidóknak egyaránt *kedvére volt* e halál) – aminek bizonyára metrikai okai vannak.

VIII. ének: jellem, hajlam, öröklés; Martell Károly

Az ének jegyzetelése lényegében megfelelő. A Martell Károlyra vonatkozó jegyzetek kiegészíthetők lehetnének azon felvetésekkel, melyek Szörényi László *Salmo di Nembrotto...* című cikkében szerepelnek az Anjou-uralkodóval kapcsolatban.¹³

(2.) X. ének: a legnagyobb tudósok – Aquinói Tamás, etc.

A 98-99. sorokra vonatkozólag [p.63]¹⁴ a 98. jegyzetben érdemes volna megemlíteni néhány Albertus Magnus-féle művet (pl. *Sententiae*; *Summa de creaturis*; *Summa theologica*), valamint egy-két további Tamás-féle művet (pl. *Summa contra Gentiles*), és hasznos volna kiemelni, hogy Dante életművében, ezen belül a *Színjátékban* teológiai ill. politikai-teológiai szempontból az Ágoston-Albertus-Tamás hármast a meghatározó (továbbá Arisztotelész, túlnyomórészt Tamás kommentárjain keresztül). Gratianus vonatkozásában¹⁵ meg kellene említeni a *Decretum Gratiani*-t (mely az Egyház egyfajta *Corpus iuris*-a volt). A 104. sorral összefüggésben korrekt a jegyzet,

9 Idézve a *DTO*-ból, a további olasz nyelvű *Színjáték*-idézetek esetében is.

10 vö. *DTO*, p.475 (n.46-48).

11 „Isten és zsidók egy halált akartak” (*Paradicsom* VII 47), in *DÖM*, p.846.

12 „Isten s a zsidók egy halált akartak” (*Paradicsom* VII 47) [Nádasy], p.42.

13 Szörényi, *Salmo di Nembrotto. L’ungherese antico nell’Inferno di Dante?*, in *Leggere Dante oggi* (a c. di Éva Vigh), Roma: Aracne, 2011, pp.161-172 (különösen pp.166-170).

14 „testvérem volt s tanárom: Kölni Albert, és én vagyok Aquinói Tamás”.

15 „A következő fény, ott, Gratianus /vidámsága; ő mindkét jog terén /oly sokat tett, hogy égi hála várta” (103-105.s. [p.64]).

miszerint a „mindkét jog” (szó szerint: *mindkét fórum [l'uno e l'altro foro]*) kifejezés bizonytalan, mivel jelentheti a világi és egyházi jogot, valamint az egyházi jogon belül a büntető és az ítélkező jogot, de ehhez hozzáteendő, hogy Alighieri a Gratianus általi (bármely két említett jog-típológia szerinti) *szintézist* méltatja, tehát azt, hogy Gratianus az egyházi és világi jogot (ill. a másik esetben a büntető és ítélkező jogot) egységes szemléleti síkra tudta hozni.¹⁶

A 106. sor [p.64]¹⁷ jegyzetében kívánatos volna címén nevezni Petrus Lombardus főművét, a *Sententiarum*-ot, melyet Bonaventura és Tamás is kommentált. A 110. sor [p.64]¹⁸ jegyzetében szükséges volna megemlíteni, hogy az *Énekek énekében* szereplő szerelmespár története ill. specifikusan e *szerelem* allegorikus értelemben az Isten és népe közti szövetséget fejezi ki, és hogy ezen allegorikus kép a kereszténységben is meghatározó jelentőségű, t.i. többek közt Origenész és Bernát vonatkoztatta Jézusra, az Egyházra ill. a Szűzanyára.¹⁹ A 120. sor [p.64]²⁰ jegyzetében mindenképp megemlítendő Ágoston *De civitate Dei* című műve (melyben Ágoston felhasználja a Nádasy által is említett Orosius történeti munkáját [*Historiarum adversus Paganos*]). A 124-125. sor [p.65]²¹ jegyzetében megemlítendő, hogy Boethius *De consolatione philosophiae* című munkája ihlette Dantét a filozófia tanulmányozására, és hogy Alighieri sokat utal Boethiusra a *Vendégségben*, az *Egyeduralomban* és *Leveleiben*. A 131. [p.65]²² sor kommentárjában célszerű volna címén nevezni a „nagy enciklopédiát”: *Etymologiae*. A 136. sor [p.65]²³ korrekt jegyzetében célszerű volna megemlíteni néhány okot, ami miatt Sigert eretnekséggel vádolták: averroista volt (akárcsak Dante), tagadta a semmiből való teremtés, a lélek halhatatlansága és a szabad akarat tételét; továbbá a kettős igazság doktrínáját vallotta (tehát hogy Isten igazságát egyrészt a racionalitás szintjén, másrészt a kinyilatkoztatás révén sajátíthatja el a hívő).²⁴

XI. ének: aki a szeretetnek élt: Szent Ferenc

A 67-69. sor [p.70]²⁵ Amyclas-ra vonatkozó jegyzetében mindenképp fontos utalni a *Vendégség* egy helyére, mely által világossá válik, hogy a szegénységet tudatosan vállaló ókori

---

16 vö. *DTO*, pp.496-497 (n.104-105).

17 „Ott díszíti karunkat az a Péter [...]”.

18 „oly szerelmet áraszt, hogy [...]”.

19 vö. *DTO*, p.497 (n.110).

20 „[...] művéből már Ágoston is merített”.

21 „[...] örvendezik /ott benn a lélek [...]”.

22 „ő Izidor; ő Béda; s ő Richárd”.

23 „Siger de Brabant örök fénye ez”.

24 vö. *DTO*, p.498 (n.138).

25 „hiába tudjuk: ő adott nyugalmat /Amyclasnak, mikor bekiabált /az, akitől a világ reszketett”.

halász történetének forrása Lucanus *Pharsalia*-ja (I, V, 527-531): „Ezért mondja a Bölcs: «Ha üres zsebű vándor indulna útnak, a rablók előtt énekelne». Erre céloz Lucanus az ötödik könyvben, amikor a biztonságos szegénységet ajánlja: «Ó, szegény élet biztos java! Ó, szűk fekhely és szegényes bútorok! Az istenek által nyújtott, fel nem fogott gazdagság! Milyen templomban, milyen falak között történhetett ez, vagyis hogy nem fél az ember bármely kavarodás idején, amikor a császár kopogtat”.²⁶

A 70-72. sorok [p.70] („hiába volt bátor s rendíthetetlen, /amikor odalent állt Mária /s ő fönt sírt Krisztus mellett a kereszten...!”) egy lehetséges pontosító jegyzetelése az alábbi (Nádasdy egyébként csak a 71. sorra utal röviden): a Szegénység (mint allegorikus női alak) bátornak (*feroce*) mutatkozott, de ez nem volt elég, ezért a végsőkig elment: míg Mária a kereszt lábánál állt, a Szegénység Krisztus mellé helyezte magát a kereszten.²⁷

A 124-129. sorok („De már a nyája újabb eleségre /áhítozik, s így elkerülhetetlen, /hogy más-más réteken széjjel ne fusson”) korrekt jegyzete Tamás saját rendjével szemben kifejtett bírálatáról [p.72/n.124] az alábbiakkal pontosítható: a domonkosok (mondja Dante/Tamás) Isten törvényével szembeszegülve, más legelőkön keresnek étket (mint a sajátjukon), így szétszóródnak az erdős hegyeken, vagyis olyan emberi hiúságok után mennek, melyek elterelik a figyelmüket eredeti küldetésüktől.²⁸

(3.) XV-XVI. ének: Cacciaguida

A XV. ének 97-108. sorainak [pp.95-96]²⁹ – egyébként korrekt – jegyzete kiegészítendő lehetne az alábbiakkal. Cacciaguida (Dante ükapja) egyfajta nosztalgiával gondol vissza a régi – tehát az ő korában – létező Firenzére (és itt az egymást követő korszakok a városállam – s az Alighierik – történetében a három városfal emelésével vannak költőileg megjelenítve: az első fal Nagy Károly korában [a VIII-IX. században] emeltetett; a második 1173-ban készült el, a harmadik építését 1284-ben kezdték el). Ermenegildo Pistelli a *Per la Firenze di Dante*-ben³⁰ többek közt az alábbiak szerint jellemzi Cacciaguida beszédét (krónikáját) az egykori fényes (és Dante korában már hanyatló, rongyrazó, korrupt) Firenzéről: e mitikus Firenze „è poesia eterna, non storia, [...] è la poesia del buon tempo antico [...], poesia che in faccia alla realtà, quando possiamo ricostruirla, sempre si dilegua, eppur si risogna. È un ideale di poesia, che non poteva essere quello d’una città

---

26 Dante, *Vendégség*, IV/XIII, in *DÖM*, p.301.

27 vö. *DTO*, p.503 (n.70-72).

28 vö. *DTO*, p.505 (n.124-126).

29 „Firenze, még övezve régi fallal /(terciát, nónát onnan jelzi most is!) /békében élt, tisztán és józanul [...]”.

30 Firenze: Sansoni, 1921.

in pieno rigoglio di crescenza”.³¹

(4.) XVIII-XX. ének: az „M”; a Sas; Traianus; Ripheus; Damjáni Szent Péter

A XVIII. ének 82-86. sorainak [p.116] („Ó, pegazusi Múza, ki a költők /műveinek s ezáltal városoknak /és országoknak dicső nevet adsz, /világíts meg, hogy be tudjam mutatni /alakjukat, ahogy fölfogtam őket!”) jegyzetei kiegészítendőek az alábbiakkal: Dante számára a hírnév (*fama*) alapvető jelentőségű volt, és e felfogása bizonyosan Tamásra vezethető vissza, aki szerint a hírnév a legjelentősebb a külső javak közül, mivel ez teszi lehetővé az ember számára, hogy teljesítse kötelességeit.³² A 91-93. sor [p.116] („DILIGITE IUSTITIAM – először /egy ige volt s egy főnév jött utána; /QUI IUDICATIS TERRAM – szólt a többi”) jegyzeteiben – az adekvát fordítás [„Szeressétek (gyakoroljátok) az igazságot (a jogot), ti, akik ítéltetek a földön!”] mellett – megemlíthető az alábbi. Dante politikai elméletének központi eleme az igazságosságra való törekvés, mely túllép a földi történéseken, és tájékozódási pont mind a vallási, mind a polgári igazságosság letéteményesei számára. A *Diligite* mind a Császár, mind a Pápa számára *kategorikus imperatívusz*, akik pedig – a *Színjáték* írásának időszakában – egyaránt távol vannak az egykori és (Alighieri felfogásában) a jövőbeli Birodalom fővárosától: Rómától. A 112-114. sorok [p.117] („A többiek, kik eddig boldogan /az „M”-et díszítették liliomként, /most elmozdultak, s teljes lett a rajz”) Nádasdy-féle jegyzetének megfelelően „a liliomszerű betűdíszből sas képe alakul ki. Ez politikai célzás: a liliom Firenze címere, a sas a császárság jelképe. Dante ekkor már úgy tartja: Firenzét alá kellene rendelni a császárságnak (ahogy a ghibellinek akarták)”, ugyanakkor a *DTO*-féle és más kommentárok szerint itt (figyelembe véve mindazon szöveghelyeket, melyekben Dante az Avignonban székelő pápaságot kritizálja, ideértve a *Paradicsom* XVIII. éneke záró sorait [124-136]) arról van szó, hogy *a liliomot, vagyis a francia monarchiát – megszüntetve mint önálló entitást – az Egyetemes Birodalom részévé kell tenni, mely utóbbi az egyetlen igazi autoritás kell legyen.*³³

A 124-136. sorok [pp.117-118]³⁴ jegyzetei az alábbiak szerint lehetnének pontosíthatók. A szakasz kezdő soraiban Dante a Jupiter ege lelkeinek beavatkozását kéri a kereszténység megsegítése céljából, mely a kapzsiság miatt rossz útra tért. Régen fegyverekkel harcolt az Egyház

31 idézve in *DTO*, pp.528-529 (n.88-89).

32 vö. *Summa theologica*, II, II, q.LXXIII, §3 (idézve in *DTO*, p.546/n.82-84).

33 vö. *DTO*, p.547 (n.112-114).

34 „Mennyei hadsereg, most rád tekintek! /Imádkozz azokért, akik a földön /rossz példát látva hamis útra tértek! /Régen karddal volt szokás háborúzni; /ma úgy, hogy elveszik innen vagy onnan /az Atyánk által nyújtott kenyeret. /És te, ki azért írsz, hogy visszavonjad, /tudd: Péter s Pál meghalt a szőlőskertért, /amit te megrontasz – de ma is élnek! /Persze azt mondod: «Úgy kívánom őt, /aki magányban élt és akinek /a tánc okozta vértanúhalálát, /hogy halászt, Palkót nem is ismerek!»”.

(is), ma (Dante korában) a *kiátkozással* érvényesíti akaratát a világi uralkodókkal szemben (Ernesto G. Parodi feltételezése szerint a XXII. János Pápa által Cangrande della Scalával szemben 1317-ben foganatosított kiátkozásra utalhat itt Dante³⁵). Az „És te...”-szekvencia egyszerre szól – funkcionálisan leereszkedően – XXII. Jánoshoz és VIII. Bonifáchoz, két különösen anyagias (és Dante által különösen megvetett) pápához. XXII. János *hangsúlyozta* állítólagos tiszteletét Keresztelő Szent János iránt, de Dante szerint ez gúny, hiszen e Pápa valójában a János képével vert firenzei aranypénzt imádja, ráadásul nem tud semmit *sem* Péterről, sem Pálról.

A XIX. éneket – illetve a XVIII-XX. énekeket, azon belül a Sas alakját – illetően a jegyzetapparátusban hiányolható a Kelemen János alapvető cikkére³⁶ való hivatkozás (miközben valószínűsíthető, hogy Nádasdy használja e cikket), melyből többek közt a XIX. ének 70-90. soraira [pp.121-122],³⁷ tehát a – Kelemen által részletesen tárgyalt – *megkereszteletlenek* problémájára (és kiemelten Traianus és Ripheus esetére) vonatkozólag lehetne idézni.³⁸

A XXI. ének Damjáni Szent Péterre vonatkozó részének (106-142.s.) [pp.135-137]³⁹ jegyzeteiben célszerű volna megemlíteni e szerző néhány művét, utalva fő témáikra; pl.: a *Gratissimus* a Császárság és az Egyház viszonyát is taglalja; a *Gomorrhianus* a papság bűneinek vizsgálatát is magában foglalja; további fontos művek a *Disceptatio Synodalis* és a *Sermones*.⁴⁰

(5.) XXVII. ének: Szent Péter vádbeszéde a Dante-korabeli pápák ellen

A 22-27.sor [pp.169-170] („Aki lent bitorolja helyemet / (az én helyemet! az én helyemet, / mely Isten Fia szemében üres!), / a síromból vérrel-szennyel teli / pöcegödrt csinált, melynek a Romlott, / ki innen zuhant le, roppant örül!”) jegyzetében Nádasdy szerint Dante itt VIII. Bonifácra utal (miközben a szöveg megírása idején – írja Nádasdy is –, 1320 körül XXII. János volt a pápa); itt mindenképp megemlítendő, hogy a másik lehetséges referens (akit VIII. Bonifác mellett kiváltképp gyűlölt Dante) V. Kelemen pápa⁴¹ (akire szintén igaz, hogy legitim, de erkölcsi értelemben trónbitorló volt). Mindez kiegészíthető azzal, hogy Alighieri szerint a császárság és a pápaság – ill. a kettő közti viszony – végzetes romlása a Konstantinuszi adománylevélre vezethető
35 vö. *DTO*, p.548 (n.127-129).

36 Kelemen, *L'analisi dei canti XVIII-XX del Paradiso*, in *Quaderni Danteschi* 5 (2009), pp.1-30:
<http://jooweb.org.hu/dantisztika/quaderni/index.php/en/5-2009> .

37 „Egy ember – így mondtad – megszületik / az Indus partján (ahol senki sincs / aki Krisztusról írna vagy beszélne) [...] / Az a jogos, mi vele egybevá; / teremtett jószág nem vonzza magára, / hisz épp Ő adja a jót sugarával»”.

38 ld. Kelemen, *i.m.*, pp.14-20.

39 „A két olasz part közt, a te hazádtól / nem messze, magas sziklák tornyosulnak» [...] / és felkiáltottak, oly hangerővel, / hogy nálunk ahhoz semmi sem hasonlít; / nem is értettem a robaj miatt”.

40 vö. *DTO*, p.566 (n.121).

41 vö. Robert L. John, *Dante templare...*, Milano: Hoepli, 1987, p.123. V. Kelemen hat alkalommal ítéli el Dante a *Színjátékban* (vö. Raoul Maselli, *Clemente V*, in *EDA*, vol. II, p.40).

viSSza.⁴²

Szent Péter beszéde folytatásának (40-66. sor [pp.170-171]) jegyzeteiben néhány részletkérdésre célszerű volna röviden kitérni. A 46-48. sor [p.170] („Nem azt akartuk, hogy utódainknak /egy keresztény csoport üljön a jobbán, /a többiek meg mind balkéz felől”) jegyzetében írja Nádasdy [n.47]: „a pápák jobbán ülnek: a guelfek, a pápaság politikai támogatói. Mindenki mást csak «balkézről» kezelnek a pápák”, míg itt valójában az volna hangsúlyozandó, hogy *a pápaság intézményét eredetileg azért hozták létre, hogy egyetlen nyáj (a hívők egységes gyülekezete) és egyetlen pásztor (pápa) legyen, nem pedig a Guelfek és Ghibellinek (egymással küzdő) pártjainak fenntartásáért, a kereszténység egy részét előnyben részesítve a másik részével szemben – vagyis ezáltal megosztva a kereszténységet.* E hasonlat egyébként (Dante által itt ironikusan adaptált) bibliai intertextus: „Amikor eljön dicsőségében az Emberfia és vele minden angyal, helyet foglal főséges trónján. Elébe gyűlnek mind a nemzetek, ő pedig különválasztja őket egymástól, ahogy a pásztor különválasztja a juhokat a kosoktól. A juhokat jobbjára állítja, a kosokat pedig baljára” (Mt 25:31-33).

Az 55-57. [p.171] sor alkotta tercínát („Pásztorruhába bújt vad farkasok /látszanak innen minden legelőn. /Ó, Isteni segítség, mire vársz?!”) Nádasdy nem jegyzeteli, pedig itt érdemes volna legalább az alábbiakat rögzíteni. Ez esetben három bibliai intertextusról van szó: „Óvakodjatok a hamis prófétáktól! Báránybőrben jönnek hozzátok, de belül ragadozó farkasok” (Mt 7:15); „Tudom, hogy ha eltávozom, ragadozó farkasok törnek rátok, s nem kímélik a nyáját” (ApCsel 20:29); e bibliai helyek dantei adaptációjának lényege, hogy a nyáj pásztora, a lelkek védelmezője (értelemszerűen a pápa) Dante korában a legveszélyesebb ellenséggé változott. A harmadik sor intertextusa: „Kelj föl, miért alszol, Uram, kelj föl és ne taszíts el mindörökre!” (Zsolt 44:24).

A 61-63. sor [p.171] („De a Gondviselés, mely Scipióval /Róma s a világ nevéen, örködött, /hamarosan segít, én azt tudom”) jegyzetei kiegészítendőek azzal, hogy itt Alighieri az Agár és a DXV eljövételére vonatkozó próféciaát ismétli meg.⁴³ A tercina interpretációja tehát: jön egy égi küldött, aki a pápaságot megszabadítja a francia királyi háztól, és az Egyház székhelyét visszahelyezi Avignonból Rómába, hogy küldetését teljesíthesse.

A 139-141. sor [p.174] („Mindez nem meglepő, ha belegondolsz: /nincs, aki kormányozzon lenn a földön; /ezért siklik ki az emberi faj”) jegyzetét az alábbiakkal egészíteném ki. Dante szerint nincs semmi különös a világ romlottságában, ami nyilvánvalóan abból adódik, hogy az emberek üdvözüléséhez szükséges két intézmény, az Egyház és a Császárság *nem tölti be* a funkcióját. Az

---

42 vö. *Pokol* XIX 115-117: „Aj, Konstantinus, látod, mennyi rosszat /szült nem megtérésed, de adományod, /mellyel először lett egy pápa gazdag!” (Babits fordítása).

43 vö. *Pokol* I 101; *Purgatórium* XXXIII 43.

Egyház Avignon foglya lett, a császári trón pedig II. Frigyes halála (1250) óta üres, és az is marad VII. Henrik megválasztásáig (1308). A *jus humanum* és a *jus divinum* – az itáliai és európai béke megteremtése céljából – lett volna a kapzsiság elleni harc két forrása, de a Pápa ill a Császár távolléte miatt Dante korában ezek *nem érvényesülhettek*: ez az oka az emberiség – egyben Dante – tragédiájának.⁴⁴

(6.) XXX. ének: VII. Henrik és a pápa

„[Beatrice:] [...] A nagy székebe (amelyre felfigyeltél
a fölébe tett korona miatt),
előbb, mintsem te ennél lakománkon,
a nemes Henrik császár lelke ül;
ő rendet tenni jön Itáliába,
amikor az még nem lesz erre készen.
A vak mohóság a ti bajotok,
olyanok vagytok, mint a kisgyerek:
majd' éhen hal, de ellöki a dajkát.
És Isten bíróságát olyan elnök
vezeti majd, ki nyíltan és titokban
más-más utat követ Henrik ügyében;
de Isten nem tűri meg őt sokáig
a Szentszékekben; oda fog lezuhanni,
hol Simon Mágus szenved; s érkezése
az Anagni-belit mélyebbre nyomja!”
(*Paradicsom* XXX 133-148)

A 133-136. sor [p.133] alkotta tercina jegyzete némi kiegészítésre szorul. Érdeemes volna megemlíteni, hogy Dante már az 1311-ben írt *VII. Levél*ben is szuperlatívuszokban nyilatkozott VII. Henrikről (az Alighieri számára *ideáltipikus* uralkodóról). Ez már e levél címzésében is nyilvánvaló: „A szentséges triumfátornak, egyedülvaló urának, Henrik úrnak, az isteni gondviselésből a rómaiak mindenkor felséges királyának legodaadóbb hívei, a Firenzéből való Dante Alighieri, érdemtelen száműzött, és egyetemlegesen az összes toscanaiak, kik kívánják a békességet, lábainál a földet csókolják”.⁴⁵ Továbbá „én [...], ki ezeket írom magam és mások nevében, olyannak láttalak és hallottalak téged, amint az a császári felséghez illik is, jóindulatúnak és igen kegyesnek. Lábadat érintették kezeim és ajkaim kötelességüket megtették. Ujjongott akkor énbennem a lelkem, és hallgatagon magamban így szóltam: íme, az Isten báránya, íme, ki elveszi a világ bűneit!”⁴⁶ Dante azt remélte, hogy VII. Henrik trónra lépésével Itália ismét a „Birodalom kertjévé” válhat: Alighieri számára tehát Henrikben testesült meg az Egyetemes Birodalom eszméje. A 138. sorból az olvasható ki, hogy Henrik *túl korán* érkezett, míg a Purgatórium VII 96-ban („*si che tardi per altro si ricrea*” [Babits fordításában „míg más orvosa már csak késve kelhet”]) Dante

44 vö. *DTO*, p.608 (n.140-141).

45 Dante, *VII. Levél* (ford. Mezey L., a további dantei levél-idézetek esetében is), in *DÖM*, p.493.

46 *i.m.*, p.494.

azt juttatja kifejezésre, hogy Henrik *túl későn* érkezett; mindez a következőképp értelmezhető: VII. Henrik túl későn jelent meg az Itáliát sújtó bajok megoldása szempontjából, míg saját birodalmi terveinek megvalósítása szempontjából túl korán.

A 139. sorban a *cupidigia* Nádasdy-féle fordítása: „mohóság”; e helyen is elvileg megfelelőbb volna a *kapzsiság*, mely jelen esetben a pápaság és az Anjouk érdekeit szolgáló *guelf* politikát jelenti. A 140-141. (nem-jegyzetelt) sorokra [p.193] („olyanok vagytok, mint a kisgyerek: /majd’ éhen hal, de ellöki a dajkát”) külön ki lehetne térni. A *gonosz firenzeiekhez* címzett *VI. Levélben* többek közt az alábbiak olvashatók. „Ti [...], kik az emberi és isteni törvényt által hágtátok, kiket a kapzsiság rút undoksága minden gonosztetre készékké csábított, most nemde a második haláltól való félelem izgat fel? Azért, mert elsőnek és egyedül a szabadság igájától rettegve a római Fejedelemnek, a világ királyának és az Isten szolgájának dicsőségét acsarkodva néztétek, és az elévülés jogával élve az illő alávetettség kötelességét megtagadtátok és inkább akartatok a lázadás esztelenségére térni? Vajon nem tudtátok-e, ti esztelen és zavart elméjűek és fegyelmezetlenek, hogy a mindenkire kötelező törvény csupán az idők végezetével éri végét? [...] [T]i vagytok, akik, mintegy új babilonbeliek, a kegyes Birodalmat elhagyva, új országot igyekeztek alapítani. [...] Elrepül ide [Firenzébe] ama félelmetes sas [a jövőbeli Birodalom képviselője, VII. Henrik] [...] [...] [M]i lesz akkor, ó, emberek legnyomorultabbjai, ha majd döbbenettel magatok előtt látjátok őt, az őrjöngő Hesperia [Itália ill. Firenze] megfélemezőjét [VII. Henriket]? [...] [A] reménység, amelyet hasztalanul [...] tápláltok magatokban, nem fogja segíteni ellenállásotokat, sőt emiatt az igaz király [VII. Henrik] érkezése csak még haragvóbb lesz és a könyörületesség pedig [...] méltatlankodva fog tovaszállni, és *ahol a hamis szabadság zászlaját véltétek védelmezni, a valódi szolgaság börtönébe juttok*”; el lesz üzve az, aki „*könyörülne rajtatok [firenzeiek] hogy a fogságból kiszabadítson [titeket], béklyókból és bilincsekből*”.⁴⁷

Végül a 142-148. sor [p.193]⁴⁸ jegyzetei az alábbiak szerint lehetnének kiegészíthetők. E záró sorokban Dante két pápa – V. Kelemen és VIII. Bonifác – szükségszerű elkárhozását erősíti meg. Az utolsó, 148. sorra vonatkozólag Nádasdy annyit jegyez meg, hogy Alagna/Anagni VIII. Bonifác (Benedetto Caetani) szülőhelye, de ismert, hogy itt másra is utal Alighieri. Dante a *Purgatórium* XX 85-90-ben írja le, hogy Szép Fülöp (mivel VIII. Bonifác az ő hivatalos kiátkozására készült)

---

47 Dante, *VI. Levél*, in *DÖM*, p.489; p.490; p.491, kiemelés tőlem, N.J. Az utóbbi két idézet végén kurzívan szedett részek költői parafrázisa alkothatja a *Paradicsom* XXX 140-141-ben a dajkát ellökő éhes csecsemő képét. (A Hesperia/Héraklész allegória feloldása: „Héraklész [Herkules] egyik hőstette volt, hogy a Nyugaton fekvő Heszperidák kertjének örét megfélemezte. Így fékezi meg VII. Henrik császár Itáliát, vagyis Heszperiat, [...] az esztelen Firenzét”; *DÖM*, p.1083. [n.74]).

48 [Beatrice:] „«És Isten bíróságát olyan elnök /vezeti majd, ki nyíltan és titokban /más-más utat követ Henrik ügyében; /de Isten nem tűri meg őt sokáig /a Szentszékben; oda fog lezuhanni, /hol Simon Mágus szenved; s érkezése /az Anagnibelit mélyebbre nyomja!»”.

parancsára – liliomos zászlók alatt – francia csapatok Anagniban foglyul ejtették és megalázták a pápát, de a város népe megvédte VIII. Bonifácot. E narratíva háttér-gondolata (amit egy korábbi jegyzetben Nádasdy is jelez), hogy VIII. Bonifác – akárcsak utóda, V. Kelemen – korrupt, de *legitim* pápa volt. A *Paradicsom* XXX záró szakasza alapvetően tehát e két említett pápát vádolja VII. Henrik küldetésének sikertelenségéért. Henrik elbukott, de a Mindenható által akart Birodalom Császáranak emblematisz alkjává szublimálódik mind a *Commedia*-ban, mind a *Monarchia*-ban.